

Edda Engelke, »**Jeder Flüchtling ist eine Schwächung der Volksdemokratie**«. **Die illegalen Überschreitungen am jugoslawisch-steirischen Grenzabschnitt in den Fünfzigerjahren.** Wien : LIT Verlag, 2011. 390 str.

Raziskovalka sodobne zgodovine dr. Edda Engelke z Gradca je bila prva, ki je dobila na vpogled obsežen fond Varnostne direkcije za Štajersko iz petdesetih let dvajsetega stoletja. Ta je bil do odkritja leta 2003 založen in pozabljen v skladišču gradu Schlossberg, sedaj pa je del Štajerskega deželnega arhiva Gradec (Steiermärkisches Landesarchiv Graz). Monografija »Jeder Flüchtling ist eine Schwächung der Volksdemokratie«. Die illegalen Überschreitungen am jugoslawisch-steirischen Grenzabschnitt in den Fünfzigerjahren (»Vsak begunec pomeni slabitev ljudske demokracije«. Ilegalna prehajanja meje na jugoslovansko-štajerskem mejnem odseku v zgodnjih petdesetih letih) je rezultat raziskave, ki jo je avtorica izvedla s podporo Zgodovinske komisije pri Štajerski deželni vladi. Delo je nedvomno zelo zanimivo branje za širšo avstrijsko in slovensko strokovno javnost, ki raziskuje čas po drugi svetovni vojni, katerega del so tudi migracije iz vzhoda na zahod. Tristo devetdeset strani je razdeljenih na štirinajst poglavji, ki jim sledijo še literatura, viri, kratice, dvojezično krajevno kazalo, slikovno kazalo, opombe in informacija o obeh avtoricah. Izvemo, zakaj so se jugoslovanski državljani odločali ilegalno zapustiti Jugoslavijo, kako so to izvedli in kakšen postopek jih je dočakal v državi gostiteljici.

V prvem poglavju, *država na meji*, dobimo vpogled v vsebino preučevanega fonda, tj. sprejemne zapisnike (1951–1958), fenomen meje in varnostne organe na obeh straneh meje. Sledi kratko poglavje o *oboroženih obmejnih incidentih pred letom 1950 in njihovih vplivih na petdeseta leta*. Tu je imela avtorica v mislih predvsem boje jugoslovanske tajne policije, vojske in KNOJ proti nekdanjim pripadnikom domobrancev, četnikov, ustašev, križarjev in njihovim simpatizerjem na avstrijski strani. Poglavje najbrž ni obsežnejše, ker je tematiko natančneje predstavila dr. Mateja Čoh v enajstem poglavju. V tretjem poglavju, *položaj jugoslovanskih beguncev na Štajerskem v letih 1951–1955*, avtorica razjasnjuje rabo in pomen pojma begunec. Terminologija je povezana z uveljavitvijo Ženevske konvencije v Avstriji leta 1955. Pred tem so begunce delili na tako imenovane folksdojčerje, pripadnike nemške manjšine v Jugoslaviji, za oskrbo katerih so bile pristojne avstrijske oblasti, in razseljene osebe, katerih oskrbo so prevzele mednarodne organizacije UNRRA in IRO. Za prve je bila predvidena vključitev v avstrijsko družbo, za druge pa izselitev. Do uveljavitve Ženevske konvencije, piše Engelke, govorimo o pojmu

begunec kot nekakšnem skupnem imenu za različne skupine ljudi, ki so morale zapustiti domovino. Imenuje jih: preseljenci (Umsiedler), izgnanci (Vertriebene), odvlečeni (Verschleppte), razseljene osebe (DP's) in begunce iz gospodarskih razlogov (Wirtschaftsflüchtlinge). Po konvenciji in med postopkom preverjanja statusa prebežnika, se je začel uporabljati pojem prosilec za azil. Če je bil osebi azil odobren, je ta dobila status begunca. Do odhoda zavezniške okupacijske oblasti iz Avstrije leta 1955 in do vzpostavitve avstrijske azilske politike, je v Avstriji veljal svojevrsten pravni red, ki je tema četrtega poglavja. Poleg avstrijskih in britanskih oblasti na Štajerskem so krojile usodo beguncev tudi mednarodne organizacije. Politika vračanja prebežnikov se v času angleške prisotnosti v Avstriji skoraj ni izvajala. Tako so bili zavrženi predvsem kriminalci in mladoletne osebe.

Leta 1954 so Avstrijci sprejeli novo zakonodajo, ki je namesto prejšnjega enega dovoljenja za prebivanje predvidevala dve dovoljenji; omejeno in neomejeno dovoljenje za prebivanje. S tem pa begunce niso mogli več vezati na delovno mesto in kraj. Tako se je povečal strah pred koncentracijo jugoslovanskih beguncev v obmejnem pasu. Število beguncev se je stalno povečevalo, zahteve po zavračanju so bile vedno večje. Vendar je zakonodaja (1955) pred izgonom iz države predvidevala še vmesno postajo, to je odlog izvršitve izгона za tri mesece, tako da so si lahko prosilci za azil uredili dokumente za izselitev čez lužo. Poleg zakonodaje je o usodi prebežnikov odločala tudi osebna presoja uradnikov. Po uveljavitvi Ženevske konvencije in odhodu Britancev so avstrijske oblasti začele zavračati prebežnike, ki so navajali gospodarske razloge za prebeg, še piše Engelke. Zato je sledil porast prosilcev za azil s političnimi vzroki. Po letu 1955, peto poglavje, so avstrijske izvršilne oblasti začele ustvarjati suvereno azilsko politiko. Sprememba zakonodaje leta 1956 je prinesla prosilcem azila dovoljenje za prebivanje A, za begunce po Ženevski konvenciji, dovoljenje za prebivanje B, za tiste, ki niso ustrezali členom konvencije, in dovoljenje za prebivanje C kot prehodno, za ureditev dokumentov za izselitev. Jugoslovanski begunci so bili v petdesetih letih prepeljani v *taborišče Wagna* (šesto poglavje). Po uveljavitvi policijskega zakona za tujce (1954) so taborišče zaprli, saj so menili, da bodo z novo zakonodajo zaježili val prebežnikov. Žal je bil učinek nasproten in so morali taborišče spet odpreti, ker so bili vsi zapori prezasedeni. Po tem so v zapore pošiljali samo še kriminalce in sodelavce jugoslovanske tajne policije. Sedmo poglavje nam na podlagi primerov približa življenje v obmejnem pasu, ki je bilo prepleteno z vohunjenjem, ovaduštvom in izdajami. Če v četrtem poglavju izvemo, kako je vohunila britanska FSS, tu najdemo nekaj prijemov jugoslovanske varnostne službe UDBa. Zanimivo je, da sta (tudi) s pomočjo beguncev vohunili obe strani. Kot piše Engelke, je bilo eno od žarišč tajno obveščevalne dejavnosti taborišče Wagna. Beg iz države je iz razlogov, kot so bili varnost, prikrivanje, kriminal in tajno obveščevalne akcije, prinesel s sabo tudi novo identiteto (osmo poglavje).

Avstrijske oblasti so v sodelovanju z jugoslovanskimi preverjale identiteto sumljivih beguncev. Ena od značilnosti obmejnega območja je bilo tudi tihotapljenje. Kaj so tihotapili v Jugoslavijo in kaj oz. koga iz nje, opiše avtorica v devetem poglavju. V desetem poglavju, *uporaba strelnega orožja in smrt na meji*,

so zbrani primeri, ki pričajo o tveganosti poskusov prebegov, ki so jih nemalokrat spremljali strelji in ovaduštvo. Jugoslovanski varnostni organi so mejo varovali v treh pasovih; prvi je bil od avstrijske meje oddaljen največ 100 metrov, drugi 300 metrov in tretji 500 metrov, je leta 1953 poročala žandarmerijska postaja Radgona. Večkrat so prebežnike zasledovali tudi na avstrijsko stran. Čeprav se resničnosti vseh zgodb, zapisanih v sprejemnih zapisnikih, ne da preveriti, lahko na podlagi izjav obmejnega prebivalstva in avstrijskih varnostnih organov sklepamo, da se je v letu 1953 ob meji tudi streljalo, morilo in ovajalo, piše Engelke. Sledi enajsto poglavje o *Križarjih v Sloveniji 1945–1952*, ki ga je na željo avtorice prispevala dr. Mateja Čoh, saj se med avstrijskimi zgodovinarji s tem pojavom še nihče ni ukvarjal. Vendar v prispevku ne dobimo samo vpogleda v nastanek, organizacijo in aktivnosti ilegalnih skupin, ampak predvsem vpogled v to, kako je Avstrija sprejemala tovrstne maloobmejne potnike pred in kako po letu 1955. V dvanajstem poglavju *ženske na meji* izvemo, kolikšen odstotek žensk se je odločil za prebeg z Jugoslavije, ali so se za beg odločile same ali z družino, kaj jih je napeljalo na to, kdaj in zakaj so avstrijske oblasti začele begunke zavračati in o dvojni morali oblasti. Posamezni primeri oz. zgodbe iz zapisnikov dopolnjujejo vsako poglavje, v trinajstem pa so zbrani in opisani najbolj spektakularni primeri pobega iz Jugoslavije. Avtorica raziskavo zaokroži z zadnjim, štirinajstim poglavjem, v katerem postreže z analizo, statistiko in številkami obdobja 1951–1958. Obdobje deli letnica 1955, ki uvaja začetek suverene avstrijske državnosti in s tem začetek ustvarjanja suverene azilske politike. Ugotovitve so sledeče: leta 1951 je bilo med 380 prebežniki 64 žensk, od tega večina Slovenk. Tudi med moškimi begunci je bil odstotek Slovencev najvišji. Več kot polovica vseh beguncev je želela iz Avstrije priti do čezmorskih držav, kot so Amerika, Kanada, Avstralija. Med tistimi, ki so želeli ostati v Avstriji, je bilo več žensk. Njihova izobrazba je bila v povprečju zelo nizka. Čeprav so ob prihodu v Avstrijo navajali enkrat politične, drugič gospodarske razloge, je večini skupno *ozračje brezupnosti*, ki jih je pognalo v beg. Politični sistem v Jugoslaviji je bil neločljivo povezan z osebno situacijo ljudi. Službo in izobrazbo so lahko dobili tisti, ki so pristopili h KP. Brezposelnost je bila velika, kmetijske posesti visoko obdavnjene. Leta 1954 je kot razlog za beg 3 % beguncev navedlo »politično preganjanje«, 11 % beguncev »splošen političen položaj v Jugoslaviji«, 70 % beguncev pa »slab gospodarski položaj«. Težišče ilegalnih prehodov je bilo do 1954 na vzhodnem odseku jugoslovansko avstrijske meje. Od tu, iz Prekmurja, je izviralo tudi veliko beguncev. Po tem letu je bilo vedno več prebegov na zahodnem odseku meje. V letih 1953 in 1954 je 15 % beguncev navedlo, da so bili v Jugoslaviji že kazensko obravnavani, 2/3 zaradi poskusa ilegalnega prehoda meje, za kar so dobili zaporno kazen od treh mesecev do treh let. Polovica vseh beguncev je navajala tudi imena sorodnikov, živčih v Avstriji ali tujini, ki so jim bili pripravljene pomagati začeti novo življenje. Proti koncu petdesetih let je bilo vedno več beguncev s Hrvaške in vedno manj tistih z obmejnega pasu. Delež mladih moških, ki so se odločili za beg zaradi vpoklica v vojsko, se v drugi polovici petdesetih let ni spreminjal in je bil 5 %. Pri spreminjanju razlogov za beg je bilo odločilno poznavanje spremembe avstrijske zakonodaje. Tako je po uveljavitvi Ženevske konvencije narastel odstotek

prebežnikov, ki so želeli dokazati, da so bili v Jugoslaviji politično preganjani. Leta 1956 je delež političnih razlogov spričo spremembe zakonodaje vpadel, saj je bilo omogočeno začasno dovoljenje za prebivanje. Leta 1957 je polovica vseh prebežnikov dobila status begunca po Ženevski konvenciji oz. dovoljenje za prebivanje A, večina ostalih pa dovoljenje za prebivanje C, ki je omogočalo bivanje v Avstriji toliko časa, da so pridobili dokumente za izselitev v tujino. Poleg Amerike, Kanade in Avstralije je s koncem obdobja rastle zanimanje za izselitev v Nemčijo. Tudi po letu 1955 je gospodarski položaj v Jugoslaviji ostal odločujoči dejavnik za beg, saj so bili med begunci pretežno zelo mladi ljudje, ki v Jugoslaviji niso videli perspektive. Predstavljena monografija je pomembna, ker odpira tematiko z vidika druge strani meje na podlagi zelo bogatega arhivskega gradiva. Pridružujem se v uvodu zapisanem mnenju dr. Polaschka, da je delo dr. Engelke pomembno ne le za raziskovalce sodobne zgodovine v Avstriji ampak tudi za slovenske zgodovinarje.

Maja Božič